

Economic Security of the Islamic Republic of Iran (Case Study: The Role of Economic Borderline)^۱

Mohsen Azizi

PhD., Political Science and Political Economy, Tehran, Iran. edris127@yahoo.com

Abstract

The purpose of the present study is to study the economic security of the Islamic Republic of Iran. The research method was descriptive-analytical and the results showed that the customs had a significant impact on all aspects of economic security. Accordingly, policies to strengthen the role of customs and improve the country's economic security can be mentioned. So that in the age of interdependence, the country's diplomatic apparatus must pay particular attention to economic tools in its diplomatic negotiations and activities; Because a lack of attention to these issues leads to a decline in the country's economic security.

Keywords: Customs, Iran, Economics, Economic Security, Economic Policy.

^۱ Received: ۲۰۱۹/۰۵/۳۱ - Revision: ۲۰۱۹/۰۸/۰۶ - Accepted: ۲۰۱۹/۰۹/۲۱

**© the authors

E-ISSN: ۲۷۸۳-۴۹۹۹

<http://journals.abru.ac.ir>

امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: نقش مرزبان اقتصادی)^۱

محسن عزیزی

دکتری، علوم سیاسی و اقتصاد سیاسی، تهران، ایران. edris127@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج نشان داد که گمرک بر تمامی ابعاد امنیت اقتصادی مورد بررسی دارای تأثیر معنادار بوده است. بر این اساس می‌توان به سیاست‌هایی جهت تقویت نقش گمرک و بهبود امنیت اقتصادی کشور اشاره کرد. به طوری که در عصر وابستگی متقابل دستگاه دیپلماسی کشور باید در مذاکرات و فعالیت‌های دیپلماتیک خود توجه خاصی به ابزارهای اقتصادی داشته باشد؛ چراکه عدم توجه به مسائل یاد شده منجر به کاهش امنیت اقتصادی کشور می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: گمرک، ایران، اقتصاد، امنیت اقتصادی، سیاست اقتصادی.

^۱ تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۱۰- تاریخ اصلاح: ۱۳۹۸/۰۵/۱۵- تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۳۰

مقدمه

در دوران معاصر، پیچیدگی روابط در محیط بین‌المللی دولت‌ها، موجب درهم تنیدگی هر چه بیشتر تجارت بین‌الملل و امنیت ملی کشورها شده است. این واقعیت پس از جنگ جهانی دوم علی‌الخصوص پایان گرفتن دوره جنگ سرد، با کاهش نسبی درجه اهمیت جنبه‌های نظامی و سیاسی امنیت ملی و افزایش اهمیت جنبه‌های دیگر، به‌خصوص بُعد اقتصادی امنیت ملی، نمود آشکارتری یافت. از آنجایی که در گذشته امنیت ملی معمولاً با مفهوم محدود آن به‌کار گرفته می‌شد که در چارچوب آن فقدان تجاوز خارجی مهم‌ترین ارزش امنیتی تلقی شده و به تبع آن، ارتش مهم‌ترین ابزار تأمین امنیت ملی به حساب می‌آمد (قنبرلو، ۱۳۹۷، ص ۱۴۰) و قدرت اقتصادی فقط به‌عنوان مبنایی برای تقویت قدرت نظامی شمرده می‌شد. امروزه بُعد اقتصادی امنیت ملی چنان تغییراتی یافته است که جای بُعد نظامی را گرفته و به‌تدریج به‌عنوان نقطه مرکزی امنیت ملی درآمده است. همچنین در جهان بین کشورها، میلیاردها دلار کالا و خدمات مبادله می‌شود و از طریق شبکه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، ملت‌ها به یکدیگر گره‌خورده‌اند؛ بنابراین هیچ کشوری خودکفا نمی‌باشد. حجم تجارت بین‌المللی، نه تنها افزایش چشمگیری داشته است، بلکه تغییرات زیادی در الگوهای تجارت به‌وجود آمده است. حجم تجارت به‌ویژه صادرات ارتباط تنگاتنگی با امنیت کشور دارد.

امنیت اقتصادی به میزان حفظ و ارتقای شیوه زندگی مردم یک جامعه از طریق تأمین کالاها و خدمات، هم از مجرای عملکرد داخلی و هم حضور در بازارهای بین‌المللی اطلاق می‌شود (ماندل، ۱۳۸۸، ص ۱۰۷). به‌طورکلی امنیت اقتصادی حمایت از منافع اقتصادی یک کشور به‌منظور مانع‌شدن از اقدامات، فعالیت‌ها و حوادثی که این منافع را تهدید می‌کند، است (سویزی و محمدی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۱)؛ بنابراین شاخص‌های امنیت اقتصادی عبارت‌اند از: تأمین کالاها و خدمات برای جامعه، حفظ منافع اقتصادی کشور، ثبات بازارهای ملی، تجارت آزاد، توسعه پایدار تولید ناخالص داخلی، رشد بهره‌وری، نرخ پایین تورم، ثبات نرخ ارز، تعادل تراز پرداخت‌ها، حل مسائل مرتبط با مواد مخدر و قاچاق کالا و غیره (Wysokinska, 2013, p. 456).

با عنایت به شاخص‌های امنیت اقتصادی، یکی از نهادهایی که تأثیرات اساسی و مستقیم بر امنیت اقتصادی دارد، گمرک است؛ زیرا اصلی‌ترین رویه‌های گمرکی یعنی صادرات و واردات، نقشی اساسی را در بنیة اقتصادی یک کشور ایفا می‌نماید، تجارت بین‌المللی در جهان بدون استفاده از خدمات و رویه‌های گمرکی معنا و مفهومی ندارد. گمرک به‌عنوان یکی از اجزای مهم و لاینفک تجارت خارجی هر کشور، محل تماس، ارتباط و ارائه‌ی اطلاعات از جانب سیر عاملین تجارت و مجری قوانین و مقررات و دستورالعمل‌های صادره در زمینه‌ی امور صادرات و واردات می‌باشد.

اهمیت نقش گمرک به حدی است که میزان سرعت و کارایی آن برخی اوقات به عنوان معیاری برای ارزیابی فعالیت‌های تجارت خارجی هر کشور و یا حتی اقتصاد کلان آن کشور در نظر گرفته می‌شود. در واقع مهم‌ترین نقش گمرک ارتقاء کارایی فرایند صادرات و واردات و تأمین و تحلیل آمار و اطلاعات مربوط به تجارت خارجی کشورها می‌باشد. به همین دلیل است که امروزه سامانه‌های گمرک، جزء حیاتی هرگونه برنامه‌ی تسهیل تجارت می‌باشد (UNCTAD, ۲۰۰۶).

مرزبان اقتصادی کشور در کنار سایر عوامل در تجارت بین‌الملل بر زنجیره تجارت بین‌الملل نقشی اساسی دارد. اهمیت مرزبانان اقتصادی (گمرکات) در کشورهای مختلف در اجرای برنامه‌های توسعه‌ای، سیاست‌های اقتصادی و اقتدار کشورها در عرصه بین‌الملل جهت تبیین منافع کشورها و استفاده حداکثری از فرصت‌ها و منافع حاصله می‌باشد؛ بنابراین برای حضور موفق در تجارت بین‌الملل و سازمان‌های بین‌المللی تجاری، شناخت و توجه به گمرک ضروری می‌باشد. گمرک جمهوری اسلامی ایران سازمانی دولتی و یکی از معاونت‌های وزارت امور اقتصادی و دارایی است که به عنوان مرزبان اقتصادی نقش مهمی در فرآیند تجارت خارجی داشته و رتبه سوم را در وصول درآمدهای دولت دارد. گمرک جمهوری اسلامی ایران از طریق تسهیل تجارت و ساده‌سازی رویه‌های گمرکی می‌تواند با کاهش زمان تشریفات گمرکی و به تبع آن کاهش هزینه، قدرت رقابتی تولیدکنندگان و رفاه مصرف‌کننده را ارتقاء دهد؛ زیرا به ازای هر روز تأخیر در واردات و صادرات کالا، هزینه اضافه‌ای به واردکننده و صادرکننده تحمیل می‌شود. به دلیل وابستگی تولید کشور به کالاهای سرمایه‌ای، مواد اولیه و واسطه‌ای وارداتی و سهم بالای این کالاها در واردات کشور، نقش گمرک در تولید ملی مهم بوده و گمرک می‌تواند با تسهیل امور مربوط به صادرات کالاها و خدمات موجب تقویت بخش‌های تولیدی صادراتی شود.

به عنوان نمونه، در دوره اخیر (سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶) برای تسهیل در تجارت خارجی با استقرار سامانه جامع گمرک و پنجره واحد تجارت فرامرزی، زمان تشریفات واردات را از ۲۶ روز به ۳ روز و برای صادرات از هفت روز به یک روز کاهش یافت که باعث شد در زمینه تجارت خارجی به میزان ۲۳ درصد صرفه‌جویی شود. گزارش آماری گمرک ایران حاکی از آن است که در سال ۱۳۹۴ پس از گذشت ۳۵ سال از انقلاب اسلامی ایران کارنامه تجارت خارجی کشور را با تراز بازرگانی مثبت به پایان رسانده است.

عملکرد درآمدی گمرک در زمینه حقوق ورودی در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۱۸ هزار میلیارد تومان بوده است. افزایش درآمدهای گمرکی از حدود هشت هزار و ششصد میلیارد تومان در سال ۱۳۹۲ به بیش از ۱۸ هزار میلیارد تومان در سال ۱۳۹۵ به رغم کاهش ۱۲ درصدی واردات کشور از ۵۰ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۲ به کمتر از ۴۴ میلیارد دلار در ۱۳۹۵ صورت پذیرفته و به عبارتی درآمد گمرک از محل حقوق ورودی ۱۱۰ درصد رشد داشته است. در این مطالعه، سازوکارهای تأثیرگذاری گمرک بر امنیت اقتصادی کشور مورد بررسی قرار گرفت.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

هرچند در دوران پس از جنگ جهانی دوم تا اواخر قرن بیستم و به خصوص طی دوران جنگ سرد، امنیت کشورها در مقابل تهدیدات خارجی مهم‌ترین دغدغه موجود بوده و حوزه‌های امنیت نظامی و سیاسی بیش از امنیت اقتصادی مورد توجه قرار داشتند، لیکن با پایان یافتن دوران جنگ سرد و شکل‌گیری روابط جدید در نظام بین‌الملل، اولویت‌های امنیتی نیز دستخوش تحول شده و امنیت اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین وجه امنیت ملی مطرح گردید. روند جهانی‌شدن، گسترش تجارت بین‌الملل و جریان بین‌المللی سرمایه‌ها، مهم‌ترین عواملی هستند که امنیت اقتصادی را در صدر توجهات امنیتی قرار داده‌اند، به‌طوری‌که فراهم کردن بسترهای مناسب برای حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی و جذب سرمایه‌های خارجی در کشورها بدون وجود امنیت اقتصادی میسر نیست.

بر اساس بررسی‌های انجام شده، مطالعه‌ای که به بررسی، امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: نقش مرزبان اقتصادی) پردازد، یافت نشد. برخی از مطالعات به بررسی نقش امنیت اقتصادی کشور و برخی دیگر نیز به بررسی مرزبان اقتصادی پرداخته‌اند.

تأمین منافع ملی، مهم‌ترین معیار کشورها در تمام اقدام‌های آنها در زمینه‌های گوناگون است. موسوی زنون (۱۳۹۳)، در بررسی رابطه امنیت ملی و تجارت بین‌الملل، امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران را در پرتو تجارت بین‌الملل بررسی کرد. اصولاً مهم‌ترین وظایف دولت‌ها در قبال مردمانشان در حوزه امنیت اقتصادی، دو رویکرد کلی در رابطه با تجارت، یعنی حمایت‌گرایی و آزادسازی را مد نظر قرار می‌دهد و از آنجا که تجارت بین‌الملل و ملاحظاتی امنیت ملی هر یک می‌تواند دیگری را تضعیف یا تقویت کند، لزوم ترکیب منطقی سیاست‌های آزادسازی تجاری و حمایت‌های مقتضی در کشور، به‌ویژه از طریق همگرایی با ترتیبات تجاری بین‌المللی، همچون سازمان جهانی تجارت به‌منظور تحقق مهم‌ترین اهداف جنبه‌های اقتصادی امنیت ملی، یعنی توسعه و رفاه اقتصادی اهمیت دارد (موسوی زنون، ۱۳۹۳).

مفهوم‌شناسی امنیت اقتصادی بیان می‌کند که امنیت اقتصادی چهره جدید و مهم امنیت در دنیای معاصر است که در همه سطوح فردی، اجتماعی و ملی توجه نظریه‌پردازان حوزه امنیت را به خود جلب کرده است. این وجه از امنیت گرچه در تاریخ زندگی اقتصادی بشر همیشه به نوعی وجود داشته، در بستر جهانی شدن، ابعاد و ویژگی‌های تازه‌ای یافته که اهمیت آن را تا رتبه اول میان سایر ابعاد ارتقا داده است (سیف، ۱۳۸۹). بر این اساس می‌توان به نقش پررنگ گمرک در امنیت اقتصادی نگاهی تازه داشت، به طوری که معمارنژاد، شیری و کاخکی (۱۳۹۲)، نظام گمرکی و ضرورت تحول آن را (مبانی، برنامه‌ها و اقدامات انجام شده) بررسی کردند. با بررسی روند رشد عملیات تجاری در رویه‌های واردات، صادرات، ترانزیت و درآمدهای گمرکی طی برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه کشور، چالش‌های پیش روی گمرک و دلایل فرار گرفتن گمرک به‌عنوان یکی از محورهای طرح تحول اقتصادی دولت بیان گردید. افاناسیوا و همکاران^۱ (۲۰۱۷) نیز، رویکردهای مدرن مدیریت ریسک و نحوه کاربرد آنها در گمرک را بررسی کردند. در این پژوهش، بهترین شیوه‌های اروپا و جهان در مورد روش‌ها و ابزارهای مدیریت ریسک در امور گمرکی تجزیه و تحلیل شده است. در این راستا مطابق با الزامات کنوانسیون کیوتو، مدیریت ریسک، اصلی‌ترین روش‌های کنترل گمرک مدرن است که اجازه استفاده مطلوب از منابع گمرکی را بدون کاهش اثربخشی کنترل‌های گمرکی و همچنین معافیت اکثر اپراتورهای تجاری از کنترل غیرقانونی بوروکراتیک می‌دهد. روش‌های مبتنی بر مدیریت ریسک و تمرکز بر کنترل گمرک در مناطقی که بیشترین خطر را دارند، اجازه می‌دهد که اکثر کالاها و افراد با هزینه کم از پاسگاه‌های بازرسی در مرز گمرک عبور کنند.

بر اساس مطالعات صورت گرفته و همچنین مبانی نظری امنیت اقتصادی و نقش گمرک می‌توان گفت که امنیت اقتصادی دارای ابعاد و مفاهیم گسترده‌ای بوده و می‌توان بر اساس دیدگاه‌های مختلف، شاخص‌های متفاوتی را به‌عنوان شاخص امنیت اقتصادی تعریف کرد؛ اما شش شاخص اصلی امنیت اقتصادی عبارت‌اند از درآمدهای دولت، تجارت خارجی، قاچاق کالا، پایدارسازی درآمدهای دولت، تولید ناخالص داخلی و مقاوم‌سازی اقتصاد. بر این اساس نقش گمرک در هر یک از ابعاد امنیت اقتصادی در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. Afanasieva & et al.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ جهت‌گیری‌های پژوهش کاربردی، از لحاظ هدف، توصیفی، از لحاظ استراتژی‌های پژوهش، پیمایشی و از لحاظ ماهیت، علی است. برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه‌ای) استفاده شده است. پرسشنامه طراحی شده شامل یک مقدمه و یک بخش کلی است. این بخش شامل ۵۱ سؤال است. به این ترتیب که ۱۲ سؤال مربوط به گمرک، ۸ سؤال برای نقش گمرک در پدیده قاچاق کالا، ۵ سؤال برای نقش گمرک در افزایش درآمدهای دولت و همچنین ۸ سؤال برای نقش گمرک در افزایش تجارت خارجی در نظر گرفته شد. در راستای نقش گمرک در ثبات و پایداری درآمدی دولت نیز ۶ سؤال، برای نقش گمرک در افزایش تولید ناخالص داخلی و مقاومت‌سازی اقتصاد نیز به ترتیب ۷ و ۵ سؤال طراحی شده است. در همین راستا سؤالات بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه‌ای کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) برای سنجش نظر پاسخ‌دهندگان استفاده شده است. همچنین جامعه آماری شامل خبرگان و فعالان حوزه گمرک و تجارت بودند به منظور بررسی پاسخنامه‌ها و بررسی یافته‌های آماری، ابتدا میزان پایایی پرسشنامه‌ها که بر اساس آلفای کرونباخ با استفاده از نرم‌افزار SPSS ۲۳، محاسبه می‌شود. هر چه این مقدار به ۱ نزدیک باشد، پرسشنامه از اعتبار بیشتری برخوردار است. مقدار آلفای کرونباخ کل ۰/۸۶۲ گزارش شده است. پس از مرور ادبیات موضوعی با استفاده از داده‌های جمع‌آوری شده به تحلیل استنباطی و بررسی آزمون‌های سازگاری و خوبی برازش مدل پژوهش با توجه به حجم کم نمونه و همچنین به علت نرمال نبودن داده‌های مربوط به شاخص‌های مورد بررسی از نرم‌افزار SmartPLS^۲ و بر اساس الگوهای معادلات ساختاری برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد.

امنیت اقتصادی

امنیت اقتصادی به میزان حفظ و ارتقای شیوه زندگی مردم یک جامعه از طریق تأمین کالاها و خدمات، هم از مجرای عملکرد داخلی و هم حضور در بازارهای بین‌المللی اطلاق می‌شود (ماندل، ۱۳۸۸: ۱۰۷). به‌طورکلی امنیت اقتصادی حمایت از منافع اقتصادی یک کشور به‌منظور مانع شدن از اقدامات، فعالیت‌ها و حوادثی که این منافع را تهدید می‌کند، است (سویزی و محمدی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۱). بنابراین شاخص‌های امنیت اقتصادی عبارت‌اند از: تأمین کالاها و خدمات برای جامعه، حفظ منافع اقتصادی کشور، ثبات بازارهای ملی، تجارت آزاد، توسعه پایدار تولید ناخالص داخلی، رشد بهره‌وری، نرخ پایین تورم، ثبات نرخ ارز، تعادل تراز پرداخت‌ها، حل مسائل مرتبط با مواد مخدر و قاچاق کالا و غیره است (Wysokinska, 2013, p. 456).

امنیت اقتصادی متأثر از عوامل متنوع اقتصادی و غیراقتصادی بوده که کشورهای مختلف اعم از توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته این موضوع را در سیاست‌های خود مد نظر قرار می‌دهند. با این تفاوت که بحث امنیت اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته پیرامون ارائه تعاریف جدید و مترقی از حق حاکمیت، انضباط مالی، هزینه‌های زیست‌محیطی و ثبات اقتصادی است، اما در کشورهای در حال توسعه مباحثی چون توزیع درآمد، توسعه‌یافتگی مناطق مختلف، قوانین و نهادهای جاری، نوسانات شدید دوره‌ای و سیاست‌های اتخاذی، محور موضوع امنیت اقتصادی را تشکیل می‌دهد. مقوله امنیت اقتصادی در کتاب‌های درسی رشته اقتصاد تحت عنوان «ثبات در اقتصاد کلان» آمده است؛ که به‌طور تلویحی به امنیت اقتصادی اشاره دارد. در این تعریف اقتصادی از امنیت که در متون اقتصادی ارائه شده از مفاهیمی چون تورم، فرار سرمایه، میزان کسری بودجه، نسبت بودجه دولت به کل تولید ناخالص داخلی، سپرده‌های بانکی افراد و مؤسسه‌های خصوصی، حجم تجارت جهانی (صادرات به‌علاوه واردات تقسیم بر تولید ناخالص داخلی)، ترکیب کالاها و خدمات صادراتی و وارداتی و میزان درون‌زایی آنها و غیره، برای نشان دادن وضعیت امنیت اقتصادی با توجه به نوع تجزیه تحلیل مورد نیاز یک کشور استفاده شده است (مصطفی‌نژاد، ۱۳۸۸، ص ۲۰).

عوامل مؤثر بر امنیت اقتصادی

عوامل مؤثر بر امنیت اقتصادی را می‌توان به سه حوزه کلی زیر تقسیم نمود: نهادهای کارآمد، سیاست‌گذاری دولت، قوانین و مقررات.

حصول امنیت اقتصادی تا حد زیادی وابسته به کارآمدی و عملکرد صحیح نهادهای مختلف جامعه است. به‌طورکلی می‌توان نهادهای مرتبط با مقوله امنیت اقتصادی را به چهار گروه زیر تقسیم کرد:

- ۱) نهادهای مالی: بانک‌ها و مؤسسات مالی، بازار سرمایه، صنعت بیمه و نهادهای ناظر مالی،
- ۲) نهادهای قضایی: دادگستری و نیروی انتظامی،
- ۳) نهادهای اداری: وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و ادارات دولتی،
- ۴) نهادهای اجتماعی: مجالس قانون‌گذاری، اتحادیه‌ها و اصناف، اتاق‌های بازرگانی و احزاب سیاسی (عزتی و دهقان، ۱۳۸۷، ص ۱۴).

کارکرد اصلی نهادها این است که از طریق ایجاد یک ساختار باثبات، عدم اطمینان حاکم بر مبادلات را کاهش می‌دهد. اگر در خصوص تحقق و اجرای قراردادها و توافق‌های به‌عمل آمده، اطمینان وجود نداشته باشد، هزینه‌های معاملات (مذاکره و چانه‌زنی) افزایش یافته و معامله به‌سختی صورت می‌گیرد؛ اما در صورت وجود نهادهای قانونی قوی و همراه با ضمانت اجرایی، هزینه معاملات، به‌شدت کاهش یافته و درنهایت بر قدرت رقابتی و قیمت تمام شده محصول تأثیر می‌گذارد. به‌عبارت دیگر نهادهای کارآمد مانند سوپاپ اطمینان عمل کرده و ضمن افزایش امنیت و اعتماد در جامعه، هزینه‌های زندگی افراد را نیز کاهش می‌دهد (عزتی و دهقان، ۱۳۸۷، ص ۱۵).

نقش گمرک جمهوری اسلامی ایران در شاخص‌های امنیت اقتصادی کشور

بر اساس مطالعات صورت گرفته و همچنین مبانی نظری امنیت اقتصادی و نقش گمرک می‌توان گفت که امنیت اقتصادی دارای ابعاد و مفاهیم گسترده‌ای بوده و می‌توان بر اساس دیدگاه‌های مختلف، شاخص‌های متفاوتی را به عنوان شاخص امنیت اقتصادی تعریف کرد؛ اما شش شاخص اصلی امنیت اقتصادی در این پژوهش عبارت‌اند از تجارت خارجی، تولید ناخالص داخلی، پدیده قاچاق کالا، درآمدهای کشور، پایدارسازی درآمدهای کشور و مقاوم‌سازی اقتصاد. بر این اساس نقش گمرک در هر یک از ابعاد امنیت اقتصادی در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گمرک و تجارت خارجی

اهمیت موضوع تجارت بین‌الملل و نقش عمده گمرکات به عنوان مرزبان اقتصادی کشورها و همچنین تأثیر بسزای گمرکات در اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه اقتصادی و اقتدار آنها در عرصه بین‌الملل جهت تبیین منافع کشورها و همچنین الزام اشراف بر مبانی نظری تجارت بین‌الملل از یک‌سو و جنبه‌های کاربردی آن در سطح بین‌الملل و سازمان‌های بین‌المللی و از سوی دیگر نیز مذاکرات تجاری با کشورهای دیگر، باعث استفاده حداکثری از فرصت‌ها و منافع حاصله شده است (طباطبایی و ثابتی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۷). اهمیت نقش گمرک به حدی است که میزان سرعت و کارایی آن بعضی اوقات به‌عنوان معیاری برای ارزیابی فعالیت‌های تجارت خارجی هر کشور و یا حتی اقتصاد کلان آن کشور در نظر گرفته می‌شود.

ارتباط گمرک با درآمدها و پایداری درآمدهای کشور

درآمدهای گمرکی بعد عواید نفت و مالیات، سومین منبع درآمدی کشور بوده و در صورتی که درآمدهای گمرکی محقق نگردد، دولت برای تأمین هزینه‌های خود با کسری درآمد روبه‌روست و سود بازرگانی و عوارض گمرکی به‌عنوان درآمدهای قابل حصول محروم و به کمبود بودجه گرفتار می‌شود؛ زیرا به جای اینکه این درآمدها وارد خزانه شده و صرف تولید کالاهای مشابه و رقیب شود به جیب واسطه‌ها و طرف‌های خارجی می‌رود. برآوردها نشان می‌دهد به ازای هر یک میلیارد دلار کالای قاچاق وارداتی حداقل ۱۰۰۰ میلیارد ریال درآمد گمرکی دولت وصول نمی‌شود (رفعتی، ۱۳۷۷، ص ۵۸). برآورد دیگری نشان می‌دهد به ازای هر ۴ میلیارد دلار قاچاق کالا، مبلغی حدود ۲۰ تریلیون و ۵۰۰ میلیارد ریال وجه کمتر به صندوق دولت واریز می‌شود (نورمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۲۸۳).

جدول ۲- درآمدهای های گمرک بر اساس بودجه سالانه و درصد تحقق آن

سال	قانون بودجه ۱۳۸۵	قانون بودجه ۱۳۸۶	قانون بودجه ۱۳۸۷	قانون بودجه ۱۳۸۸	قانون بودجه ۱۳۸۹	قانون بودجه ۱۳۹۰	قانون بودجه ۱۳۹۱	قانون بودجه ۱۳۹۲	قانون بودجه ۱۳۹۳	قانون بودجه ۱۳۹۴	قانون بودجه ۱۳۹۵	قانون بودجه ۱۳۹۶
مصوب	۵۷,۱۶۹	۵۶,۴۱۵	۵۳,۵۴۳	۶۶,۸۴۳	۱۰۲,۰۰۰	۹۷,۹۳۱	۱۱۳,۳۵۹	۱۰۱,۶۲۴	۱۰۹,۰۷۴	۱۳۷,۳۰۰	۱۶۹,۳۰۰	۱۷۳,۸۲۵
عملکرد	۳۹,۸۰۶	۴۸,۸۱۸	۵۶,۶۸۹/۱	۶۲,۵۵۴/۴	۷۷,۸۸۶/۳	۷۸,۹۳۰	۷۶,۴۰۳	۸۰,۳۹۸	۱۳۳,۴۲۶	۱۱۵,۵۴۲	۱۸۲,۹۳۹	۲۲۶,۷۱۵
نرخ رشد مصوب	۵۱/۷۲	-۱/۳۲	-۵/۰۹	۲۴/۸۴	۵۲/۶	-۳/۹۹	۱۵/۷۵	-۱۰/۳۵	۷/۳۳	۲۵/۸۸	۲۳/۳۱	۲/۶۷
نرخ رشد عملکرد	۱۰/۷۱	۲۲/۶۴	۱۶/۱۲	۱۰/۳۵	۲۴/۵۱	۱/۳۴	-۳/۲۰	۵/۲۴	۶۵/۹۵	-۱۳/۴۰	۵۸/۳۳	۲۳/۹۳
نرخ رشد مصوب نسبت به عملکرد سال گذشته	۵۹/۰۱	۴۱/۷۲	۹/۶۸	۱۷/۹۱	۶۳/۰۶	۲۵/۷۴	۴۳/۶۲	۳۳/۰۱	۳۵/۶۶	۲/۹	۴۶/۵۳	-۴/۹۸
درصد تحقق (نسبت عملکرد به مصوب)	۶۹/۶۳	۸۶/۵۳	۱۰۵/۸۸	۹۳/۵۸	۷۶/۳۶	۸۰/۶۰	۶۷/۴۰	۷۹/۱۱	۱۲۲/۳	۸۴/۱۵	۱۰۸/۰۵	۱۳۰/۴

منبع: (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷، ص ۱)

گمرک و تولید ناخالص داخلی کشور

حیات اقتصادی هر کشور وابسته به تولید بوده و تولید مهم‌ترین عامل پویایی سرمایه‌های مالی و انسانی است؛ زیرا تولید به اندازه‌ای در رشد مؤلفه‌های ارزشی و اجتماعی مؤثر است که اگر سطح آن پایین باشد، توسعه این مؤلفه‌ها به خطر خواهد افتاد (نورمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۳۲). از طرفی دیگر کاهش تولید داخلی ناشی از قاچاق سبب کم شدن رقابت‌پذیری می‌شود و کشوری که رقابت‌پذیری در آن کم باشد، سهمش از کل صادرات اجناس کم و به واردات اضافه می‌شود. کاهش اشتغال در بخش تولید با افزایش جذب نیروی کار در بخش‌های دیگر اقتصادی غیرقابل جبران است. با کاهش بهره‌وری و تنزل اقتصادی، تراز پرداخت‌ها رو به وخامت می‌گذارد و عقب‌ماندگی صنعتی نسبت به رقبا و بازماندن از توسعه در معیارهای جهانی اتفاق می‌افتد (وایلد و همکاران، ۱۳۷۷، ص ۵۳).

گمرک و مقاومتی اقتصاد

یکی از ابعاد امنیت اقتصادی و مهم‌ترین سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، مقاومتی سازی اقتصاد کشور در برابر تکانه‌های خارجی است. اقتصاد مقاومتی (که به نوعی بیانگر مقاومتی سازی اقتصاد کشور است) روشی برای مقابله با تحریم‌ها علیه یک منطقه یا کشور تحریم شده می‌باشد، در شرایطی که صادرات و واردات هیچ‌کدام برای آن کشور مجاز نیست. اصطلاح اقتصاد مقاومتی اولین بار پس از محاصره غزه در سال ۲۰۰۵ که ناتوانی در امر صادرات، امکان صادرات و در نتیجه کشت بسیاری از محصولات کشاورزی از جمله توت‌فرنگی را کاهش داده بود، استفاده شد. در کشورمان، واژه اقتصاد مقاومتی برای اولین بار در دیدار کارآفرینان با مقام معظم رهبری در شهریور سال ۱۳۸۹ مطرح گردید. اقتصاد مقاومتی به معنای شکوفایی اقتصادی و رفع مشکلات موجود در زیر بخش‌های اقتصادی برای جلوگیری از امتیازدهی به دشمنان و بیگانگان و نیز کاهش اثرات فشارهای خارجی و تحریم‌ها بر اقتصاد داخلی می‌باشد. به عبارت دیگر اقتصاد مقاومتی عبارت است از تشخیص حوزه‌های فشار و تحریم و به دنبال آن تلاش برای کنترل و خنثی‌سازی اثرات آنها و در شرایط آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت؛ که به‌طور قطع، باور و مشارکت همگانی و اعمال مدیریت‌های عقلایی و مدبرانه پیش‌شرط و الزام چنین موضوعی است. در واقع تحریم‌ها مهم‌ترین عامل در مطرح‌شدن اقتصاد مقاومتی است. پرداختن به موضوع اقتصاد مقاومتی به دلایل مختلف امری مهم و ضروری می‌باشد. از یک طرف دشمنان کشور تلاش دارند تا نسبت به درهم‌ریختگی اقتصاد ایران اقدام و از ناحیه اقتصاد ضرباتی را به کشور وارد کنند و از طرف دیگر مقاومت در اقتصاد نسخه‌ای کارساز برای عبور از این مرحله است. از سویی دیگر موضوع اقتصاد مقاومتی موضوعی بسیار بدیع، جدید و بکر می‌باشد و تجربه منتشرشده مکتوبی در مورد آن وجود ندارد و قاعداً باید جوانب آن بررسی و مورد توجه قرار گیرد.

از منظری دیگر برای کشور جمهوری اسلامی ایران که مصمم است اقتصاد تک محصولی و مبتنی بر درآمد نفت را متحول نموده و به سمت عدم وابستگی به نفت حرکت کند، موضوع اقتصاد مقاومتی یک راهکار و نقشه راه سازنده است (رودری و قاسمی، ۱۳۹۶، ص ۱۰).

مرزبان اقتصادی کشور با ایفای نقش، می‌تواند در راه رسیدن به این اهداف و اقتصادی پویا، اما مقاوم در برابر تکانه‌های خارجی، تأثیر به‌سزایی در راه دستیابی به اقتصاد مقاومتی داشته باشد؛ زیرا فعالیت‌های گمرک در ارتباط مستقیم با اهداف و اولویت‌های کشور در حفاظت از جامعه در مقابل کالاهای زیان‌آور و تقلبی، حفاظت از آثار فرهنگی و تاریخی، حفاظت‌های زیست‌محیطی و مقابله با قاچاق کالا و کمک به تولید داخلی می‌باشد و اصلی‌ترین رویه‌های گمرکی یعنی صادرات و واردات، نقشی اساسی را در بنیة اقتصادی یک کشور ایفا می‌نماید (قورچیان و کرباسیان، ۱۳۸۶، ص ۵۶).

بررسی جایگاه گمرک جمهوری اسلامی ایران در شاخص عملکرد لجستیک (LPI) بانک جهانی

لجستیک طیفی از فعالیت‌های اساسی را در برمی‌گیرد که کارگزاران عمومی و خصوصی گوناگونی را به خود مشغول می‌سازد؛ عملکرد لجستیک کشورها، عامل رشد اقتصادی و رقابت آنها در هر دو زمینه تجارت بین‌المللی و داخلی است. بر همین اساس سیاست‌گذاران نیز پیاده‌سازی سیاست‌های منسجم و پایدار را برای یکپارچه‌سازی زنجیره تأمین، نه تنها در کشورهای دارای بهترین عملکرد، بلکه در اقتصادهای نوظهور نیز به عنوان موتور برای رشد اقتصادی، ضروری می‌دانند. کشورهای دارای عملکرد ضعیف در بخش لجستیک با هزینه‌های بالا روبه‌رو هستند. بر اساس تعریف بانک جهانی در شاخص عملکرد لجستیک تجاری، عملکرد کشورها را در شش زمینه مورد ارزیابی قرار می‌دهد که عبارت است از:

- کارایی فرایندهای ترخیص کالا؛
- کیفیت زیرساخت‌های لجستیکی؛
- سهولت در ارسال محموله‌های بین‌المللی؛
- شایستگی و کیفیت خدمات لجستیک؛
- توانایی در تعقیب و ردیابی کالاهای ارسالی؛
- میزان تحویل به‌موقع محموله‌ها.

بر اساس جدیدترین گزارش منتشرشده از سوی بانک جهانی درخصوص شاخص عملکرد لجستیک ۲۰۱۶، رتبه ایران در این شاخص بین‌المللی (LPI) با صعودی ۱۸ پله‌ای به رتبه ۹۶ ارتقاء یافته است. این نخستین بار است که روند نزولی ایران در رتبه‌بندی لجستیکی کشورها متوقف شده و شاهد صعود قابل توجهی در بهبود عملکرد لجستیکی ایران هستیم. همان‌طور که در جدول ۲، مشخص است، کشور امارات بهترین کشور لجستیکی منطقه است، با این وجود بیشترین بهبود عملکرد لجستیکی در بین کشورهای منطقه نسبت به دوره قبل (۲۰۱۴) مربوط به ایران و پس از آن، امارات بوده است (سلیمانی سدهی و میاندوآبچی، ۱۳۹۷، ص ۳). ایران در گزارش‌های قبلی این شاخص بین‌المللی که از سال ۲۰۱۰ به صورت دوسالانه توسط بانک جهانی اندازه‌گیری و پایش می‌شود، به ترتیب رتبه‌های ۱۰۳، ۱۱۲ و ۱۱۴ را داشته است.

جدول ۳- رتبه کشورهای منطقه در شاخص عملکرد لجستیک^۱

رتبه در منطقه (۲۰ کشور)	رتبه در دنیا (۱۶۰ کشور)	کشور
۱	۱۳	امارات
۲	۳۰	قطر
۳	۳۴	ترکیه
۴	۴۴	بحرین
۵	۴۸	عمان
۶	۵۲	عربستان
۷	۵۳	کویت
۸	۶۷	اردن
۹	۶۸	پاکستان
۱۰	۷۷	قزاقستان
۱۱	۹۶	ایران
۱۲	۹۹	روسیه
۱۳	۱۱۸	ازبکستان
۱۴	۱۴۰	ترکمنستان
۱۵	۱۴۱	ارمنستان
۱۶	۱۴۶	قرقیزستان
۱۷	۱۴۹	عراق
۱۸	۱۵۰	افغانستان
۱۹	۱۵۳	تاجیکستان
۲۰	۱۶۰	سوریه

^۱ منبع: سلیمانی سدهی و میاندوآبچی، ۱۳۹۷، ص ۳.

یافته‌های پژوهش

بر اساس هدف اصلی پژوهش و برای محاسبه معیارهای برازش پایایی شاخص، مدل کلی حاوی تمامی سازه‌ها، ابعاد و سؤالات پژوهش با استفاده از نرم‌افزار **SmartPLS ۲** اجرا شد که نتایج حاوی ضرایب استاندارد شده در شکل (۱) آمده است. همان‌گونه که در این شکل مشخص است، اولین معیار پایایی شاخص، ضرایب بارهای عاملی سؤالات (معیار اول) است که در مورد تمامی سؤالات ضریب بالاتر از $0/4$ می‌باشد. لازم به ذکر است که در راستای تعیین الگوی مورد نظر، بارهای عاملی ضعیف و همچنین گویه‌های با بار عاملی کمتر از $0/4$ حذف شدند. به طوری که بیشترین گویه‌های حذف شده مربوط به سؤالات گمرک (C) بود. همان‌طور که نتایج مدل‌های اندازه‌گیری در شکل (۱) نشان می‌دهد، تمامی گویه‌ها در جهت مثبت بر شاخص‌های مورد نظر اثرگذار بوده‌اند. در این میان توانایی گمرک در بهبود تجارت و انجام تجزیه و تحلیل داده‌ها در حداقل زمان ممکن دارای بیشترین اهمیت بوده است. اگرچه دو گویه دیگر نیز تأثیر به‌سزایی داشتند. در پیوست تمامی گویه‌های مورد سنجش آورده شده است.

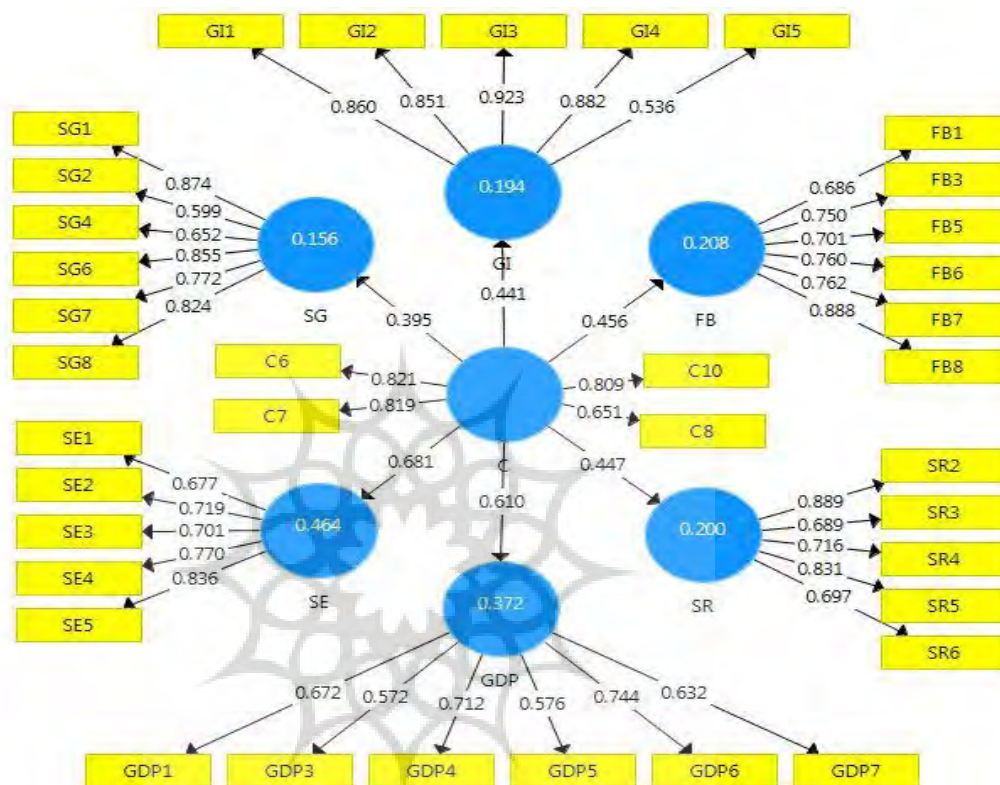
در همین راستا نقش گمرک در درآمدهای دولت (GI)، بر اساس پنج گویه مورد پرسش قرار گرفت. همان‌طور که مشخص شده، نقش گمرک بر درآمدهای دولت در تمامی گویه‌های مورد سنجش بیشتر از $0/4$ است. در همین راستا کمترین اثرگذاری مربوط به «عملکرد گمرک در تنظیم تجارت خارجی و در نتیجه بهبود کسب و کارهای داخلی» بوده و بیشترین اثرگذاری گمرک در «بهبود عملکرد ترانزیت کالاهای خارجی» است. برای تجارت خارجی (FB) بر اساس مدل ارائه شده، گویه‌های دوم و چهارم با توجه به بار عاملی ضعیف از الگو حذف شد. بیشترین بار عاملی مربوط به گویه هشتم یعنی ایجاد بستر امن ترانزیت کالا و کمترین بار عاملی مربوط به گویه اول (دیپلماسی گمرکی ایران با سازمان جهانی گمرک (WCO) و گمرکات سایر کشورها) است. در همین راستا با بررسی نقش گمرک در پدیده قاچاق کالا (SG) می‌توان دریافت که به ترتیب حذف و کاهش پرداخت‌هایی غیر از تعرفه‌های رسمی قانونی، ساماندهی واحدهای گمرکی به‌ویژه ساماندهی معابر غیررسمی و شفافیت در تعرفه‌ها و ثبات در سیاست‌گذاری‌های گمرکی اثرگذارترین شاخص‌های قاچاق کالا بوده‌اند که گمرک بر آنها مؤثر واقع گردیده است.

با بررسی نقش گمرک در پایدارسازی درآمدهای دولت، می‌توان دریافت که گمرک در طی سال‌های اخیر با بهبود شرایط صادرات و ترخیص کالا منجر به ثبات در بازار داخلی شده؛ چراکه بیشترین بار عاملی مربوط به گویه (SR^۲) است. کمترین بار عاملی نیز برای گویه (SR^۳) یعنی تنظیم هوشمندانه تجارت خارجی و کنترل مؤثر بر صادرات و واردات کشور می‌باشد که موجب تأمین حقوق دولت شده است.

یکی دیگر از نقش‌های گمرک کمک به بهبود تولید ناخالص داخلی بوده است. لذا این نقش بر اساس ۷ گویه مورد سؤال قرار گرفت. در این میان «حذف کاغذبازی و بوروکراسی‌های زائد توسط گمرک برای افزایش سرمایه‌گذاری خارجی» به علت بار عاملی ضعیف حذف شد. در بین سایر گویه‌های مورد سنجش، «اجرای دقیق مفاد قوانین و مقررات گمرکی جهت حفظ و ارتقاء قدرت رقابت‌پذیری محصولات بخش‌های مختلف اقتصادی کشور» دارای بیشترین بار عاملی و «موجبات بهبود فضای کسب و کار با ثبات در سیاست‌گذاری‌های گمرکی» دارای کمترین بار عاملی بوده است.

آخرین شاخص مورد بررسی مقاوم‌سازی اقتصاد (SE) و نقش گمرک در آن است. در همین راستا با بررسی گویه‌های مورد نظر می‌توان دریافت که گمرک با ایجاد پنجره واحد تجارت فرامرزی و ارتباط سیستمی و آنلاین با سازمان‌های مجوز دهنده (SE^۵)، توانسته از جعل مجوزها جلوگیری و از محصولات کشاورزی، دامی و دارویی کشور حمایت کند. این گویه دارای بیشترین بار عاملی است. در همین راستا اتخاذ سیاست‌های مناسب، ورود کالاهای مصرفی مشابه تولید داخلی (SE^۴)، اجرای دقیق قوانین و مقررات گمرکی حقوق مالکیت دولت بر تجارت خارجی (SE^۲)، اتخاذ و اجرای سیاست‌های گمرکی مشوق صادرات و تهدید واردات (SE^۳) و اجرای دقیق قوانین و مقررات بهداشتی برای جلوگیری از ورود کالاهای ناسالم و مضر به کشور (SE^۱)، به ترتیب دارای بیشترین بار عاملی بوده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱- ضرایب اصلاح شده بار عاملی برای سنجش برازش بخش مدل اندازه گیری

برای بررسی معیار دوم و سوم (آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی) نتایج مربوطه، در مورد سازه‌های اصلی مدل در جدول (۴) آورده شده است. بر اساس نتایج آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی شاخص‌های اصلی پژوهش مشاهده می‌شود که مقادیر مورد نظر برای هر دو شاخص و برای تمامی سازه‌های پژوهش بالاتر از ۰/۷ (حداقل سطح قابل قبول) می‌باشد. بالاتر شدن آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی از ۰/۷ در مورد سازه‌های پژوهش، تأییدکننده پایایی شاخص مناسب مدل است. همچنین مشاهده می‌شود که تمامی مقادیر AVE از ۰/۴ بیشترند.

لذا، در مجموع روایی همگرایی مناسب برای تمامی متغیرهای پنهان مدل وجود دارد. همان‌گونه که از ماتریس ارائه شده در جدول (۴)، مشخص می‌باشد، جذر AVE هر سازه (مقادیر قطر اصلی) نیز از ضرایب همبستگی آن سازه با سازه‌های دیگر (مقادیر هم سطر و هم ستون) بیشتر شده است که این مطلب حاکی از قابل قبول بودن روایی واگرایی سازه‌ها می‌باشد.

در راستای بررسی برازش مدل ساختاری ابتدایی‌ترین معیار برای سنجش رابطه‌ی بین سازه‌ها در مدل (بخش ساختاری)، اعداد معناداری t می‌باشد. بر اساس نتایج جدول (۵)، مشاهده می‌شود که گمرک در سطح احتمال ۹۵ درصد تأثیر معناداری بر درآمدهای دولت داشته است. با توجه به اینکه جهت اثرگذاری آن بر اساس ضریب شاخص، مثبت می‌باشد، می‌توان گفت که طی سال‌های اخیر گمرک توانسته با افزایش درآمدهای دولت، بر امنیت اقتصادی تأثیر مثبت و معنادار داشته باشد. بر این اساس شاخص درآمدهای دولت، مبنی بر اینکه «گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ درآمدهای دولت را به‌طور معناداری افزایش داده است» تأیید می‌شود.

بر اساس نتایج، گمرک در سطح احتمال ۹۵ درصد بر تجارت خارجی تأثیر مثبت و معنادار داشته است. در واقع طی دوره مورد سنجش، بهبود گمرک منجر به بهبود تجارت خارجی و در نتیجه بهبود امنیت اقتصادی کشور شده و در واقع گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ موجب بهبود معنادار تجارت خارجی کشور شده است.

ضریب تأثیر گمرک بر قاچاق کالا ۰/۳۹۵ می‌باشد. این ضریب نیز بر اساس آماره t در سطح احتمال ۹۵ درصد معنادار می‌باشد. لذا می‌توان نتیجه گرفت که گمرک منجر به کاهش پدیده قاچاق کالا نیز شده است. لازم به ذکر است که گویه‌های مورد سنجش در جهت مثبت سؤال شده، در واقع تمامی گویه‌ها بر اساس نقش گمرک در بهبود قاچاق کالا پرسیده شده‌اند. بر اساس نتایج پژوهش مبنی بر اینکه «گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ به‌طور معناداری در کاهش پدیده قاچاق نقش داشته است» نیز تأیید شد.

در راستای بررسی شاخص نقش گمرک در پایداری درآمدهای دولت، ضریب تأثیر گمرک بر شاخص پایداری درآمدهای دولت ۰/۴۴۷ است. این ضریب در سطح احتمال ۹۵ درصد بر اساس آماره t معنادار می‌باشد. بر این اساس می‌توان گفت که با بهبود گمرک و مجهز شدن آن به تکنولوژی‌های روز و همچنین کمک به تسهیل تجارت، به پایداری درآمدهای دولت نیز کمک کرده است، لذا تأیید می‌شود. گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ به‌طور معناداری درآمدهای دولت را پایدار کرده است.

نتایج بررسی تأثیر گمرک بر تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد که ضریب مورد نظر مثبت و در سطح احتمال ۹۵ درصد معنادار است؛ بنابراین گمرک در افزایش تولد ناخالص داخلی نیز به‌طور معناداری نقش داشته است. لذا شاخص اینکه «گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ تولید ناخالص داخلی کشور را به‌طور معناداری افزایش داده است» تأیید می‌شود. در نهایت نقش گمرک در مقاوم‌سازی اقتصاد به عنوان یکی دیگر از شاخص‌های امنیت اقتصادی مورد سنجش قرار گرفت که نتایج آن، قابل مشاهده می‌باشد. همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد ضریب متغیر مورد نظر $0/681$ است. همچنین با توجه به آماره t ضریب مورد نظر در سطح احتمال ۹۵ درصد معنادار می‌باشد. در واقع گمرک ج.ا.ایران طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۶ در مقاوم‌سازی اقتصاد کشور به‌طور معناداری نقش داشته است. با توجه به نتایج به‌صورت خلاصه می‌توان گفت که گمرک جمهوری اسلامی ایران بر تمامی ابعاد امنیت اقتصادی طی دوره زمانی ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ نقش معنادار داشته است. در همین راستا علی‌رغم اینکه گمرک بر تمام ابعاد نقش مؤثری داشته، اما نتایج نشان می‌دهد که بالاترین میزان اثرگذاری گمرک بر مقاوم‌سازی اقتصاد بوده و کمترین میزان اثرگذاری گمرک بر پدیده قاچاق کالا است.

دومین معیار برای بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش ضریب تعیین و ضریب تعیین تعدیل‌شده (جدول ۵) است. همان‌طور که مشاهده می‌شود بر اساس ضریب تعیین تعدیل‌شده که از اعتبار بالاتری نسبت به ضریب تعیین برخوردار می‌باشد؛ گمرک توانسته $18/7$ درصد از درآمدهای دولت، 20 درصد از تجارت خارجی، حدود 15 درصد تغییرات قاچاق کالا، $19/2$ درصد از پایداری درآمدهای دولت، $36/6$ درصد از تغییرات تولید ناخالص داخلی و $46/4$ درصد از شاخص مقاوم‌سازی اقتصاد را در امنیت اقتصادی کشور توضیح دهد. در واقع می‌توان گفت که بر اساس ضریب تعیین تعدیل‌شده گمرک در درآمدهای دولت، تجارت خارجی، قاچاق کالا و پایداری درآمدهای دولت نقش کمی داشته است. اگرچه این نقش معنادار است؛ اما تأثیر آن بر تولید ناخالص داخلی و مقاوم‌سازی اقتصاد متوسط بوده است.

به‌منظور بررسی برازش کلی مدل سه آزمون کیفیت مدل ساختاری، کیفیت مدل اندازه‌گیری و کیفیت کل مدل انجام می‌شود. همان‌گونه که در جدول (۵) مشخص است، مقدار Q^2 مربوط به سازه‌های مربوطه بیش‌تر از $0/15$ است. در واقع آزمون کیفیت مدل‌های ساختاری حاکی از قدرت پیش‌بینی متوسط مدل‌ها دارد. در همین راستا به ترتیب بیشترین قدرت پیش‌بینی مربوط به مدل ساختاری مقاوم‌سازی اقتصاد، درآمدهای دولت، پایداری درآمدهای دولت، تولید ناخالص داخلی، تجارت خارجی و قاچاق کالا است.

بررسی آزمون برازش کلی مدل (GOF) نیز در جدول (۵) نشان می‌دهد که برازش کلی مدل برای تولید ناخالص داخلی و مقاوم‌سازی اقتصاد، قوی و برای سایر الگوهای پژوهش نیز برازش کلی مدل تقریباً نزدیک به متوسط بوده است.

جدول ۴- بررسی پایایی و روایی شاخص‌های مدل پژوهش

روایی واگرا							AVE	پایایی ترکیبی (CR)	آلفای کرونباخ	نماد	ابعاد مدل پژوهش
SE	GDP	SR	SG	FB	GI	C					
						۰.۷۷۸	۰.۶۰۶	۰.۸۵۹	۰.۷۸۲	C	شاخص گمرک
					۰.۸۲۲	۰.۴۴۱	۰.۶۷۶	۰.۹۱	۰.۸۶۹	GI	درآمدهای دولت
				۰.۷۶۱	۰.۳۱۶	۰.۴۵۶	۰.۵۷۸	۰.۸۹۱	۰.۸۵۹	FB	تجارت خارجی
			۰.۷۷	۰.۳۴	۰.۱۸۸	۰.۳۹۵	۰.۵۹۲	۰.۸۹۵	۰.۸۶۱	SG	قاچاق کالا
		۰.۷۶۹	۰.۴۵۱	۰.۶۸۴	۰.۳۰۶	۰.۴۴۷	۰.۵۹۱	۰.۸۷۷	۰.۸۲۹	SR	پایداری درآمدهای دولت
	۰.۶۵۵	۰.۵۲۵	۰.۲۷۱	۰.۵۶۱	۰.۵۳۳	۰.۶۱	۰.۴۲۸	۰.۸۱۷	۰.۷۳۳	GDP	تولید ناخالص داخلی
۰.۷۴۳	۰.۶۲۲	۰.۶۹۴	۰.۴۰۳	۰.۶۱	۰.۵۳۳	۰.۶۸۱	۰.۵۵۲	۰.۸۵۹	۰.۸۰۰	SE	مقاوم‌سازی اقتصاد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

جدول ۵- ضرایب معناداری مدل برای سنجش برازش بخشی مدل ساختاری و کیفیت کلی مدل

ابعاد مدل پژوهش	نماد	ضریب شاخص	آماره t	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	$Q^2=1-SSE/SSO$	GOF
گمرک < درآمدهای دولت	GI	۰.۴۴۱	۳.۸۶۳	۰.۱۹۴	۰.۱۸۷	۰.۲۵۹	۰.۲۲۰
گمرک < تجارت خارجی	FB	۰.۴۵۶	۶.۱۵۲	۰.۲۰۸	۰.۲۰۰	۰.۱۹۵	۰.۱۹۷
گمرک < قاچاق کالا	SG	۰.۳۹۵	۸.۹۵۸	۰.۱۵۶	۰.۱۴۸	۰.۱۸۳	۰.۱۶۴
گمرک < پایداری درآمدهای دولت	SR	۰.۴۴۷	۵.۷۴۱	۰.۲۰۰	۰.۱۹۲	۰.۲۴۲	۰.۲۱۶
گمرک < تولید ناخالص داخلی	GDP	۰.۶۱۰	۱۰.۴۲۸	۰.۳۷۲	۰.۳۶۶	۰.۲۳۲	۰.۲۹۱
گمرک < مقاوم سازی اقتصاد	SE	۰.۶۸۱	۱۱.۱۷۲	۰.۴۶۴	۰.۴۵۹	۰.۳۴۳	۰.۳۹۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یکی دیگر از آزمون‌ها جهت بررسی برازش کلی مدل، آزمون کیفیت مدل اندازه‌گیری است. همان‌گونه که در جدول (۶)، نیز مشخص می‌باشد، کلیه مقادیر شاخص کیفیت مدل اندازه‌گیری به ازای تمام متغیرها مثبتند. همچنین تمامی مقادیر مورد نظر به جز برای مدل اندازه‌گیری تولید ناخالص داخلی که ۰/۲۱ است و دارای قدرت پیش‌بینی متوسط می‌باشد؛ برای سایر مدل‌های اندازه‌گیری بالاتر و یا نزدیک به ۰/۳۵ است که نشان‌دهنده برازش قابل قبول و قوی مدل‌های اندازه‌گیری می‌باشد.

جدول ۶- مقادیر حاصل از آزمون کیفیت مدل اندازه‌گیری

ابعاد	نماد	$Q^2=1-SSE/SSO$
شاخص گمرک	C	۰.۳۳۴
درآمدهای دولت	GI	۰.۴۹۲
تجارت خارجی	FB	۰.۳۸۲
قاچاق کالا	SG	۰.۴۳۰
پایداری درآمدهای دولت	SR	۰.۳۸۶
تولید ناخالص داخلی	GDP	۰.۲۱۰
مقاوم‌سازی اقتصاد	SE	۰.۳۳۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

با خاتمه جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۵، ایده امنیت اقتصادی جایگاه والایی در دستور کار نظام‌های سیاسی یافته است و همه آنها تلاش کرده‌اند که برای شهروندان خویش امنیت اقتصادی را تأمین نمایند. این بُعد از امنیت، پس از جنگ سرد اهمیت روزافزونی یافت و دانش‌پژوهان و سیاست‌گذاران، ضمن تأیید ارتباط امنیت اقتصادی با ایمنی جامعه، به دنبال راه‌های جدیدی جهت وارد نمودن موضوعات اقتصادی، در راهبردهای سنتی دفاعی بوده‌اند. همچنان که بسیاری از کشورهای جهان سوم از شعار تأمین اقتصادی برای اصلاح موقعیت نامساعد خود بهره گرفته و می‌گیرند. از سویی در عرصه بین‌المللی، استفاده از امکانات اقتصادی به‌عنوان یک اهرم کارساز، هم باعث ایجاد آسیب‌پذیری بیشتر دولت‌ها و هم رشد افزون‌تر اهمیت موضوع امنیت اقتصادی گشته است؛ زیرا با جهانی شدن اقتصاد و افزایش همبستگی اقتصادی واحدها، دول بیش از هر زمانی برای تأمین نیازمندی‌های خود به یکدیگر وابسته هستند. نظام‌های سیاسی در حال حاضر ضمن دنبال نمودن راهبردهای خودکفایی اقتصاد ملی، ضرورت امنیت اقتصادی مبتنی بر راهبردهای وابستگی متقابل جهانی را نیز به شدت دنبال می‌کنند. هرچند در هیچ نقطه از عالم شاهد تحقق کامل همکاری اقتصادی مؤثر و مطمئن جهانی نیستیم و توزیع جهانی کالا و خدمات اقتصادی به‌طور قابل ملاحظه‌ای آشفته و به سود دول پیشرفته است، لذا شکاف بین فقرا و اغنیا در عرصه بین‌المللی و بین ملت‌ها بیشتر شده است. گمرک به‌عنوان اولین و مهم‌ترین مجری مقررات تجارت خارجی در کنار سایر عوامل در تجارت بین‌الملل متأثر از اوضاع و شرایط حاکم بر زنجیره تجارت بین‌الملل است. با عنایت به شاخص‌های امنیت اقتصادی، یکی از نهادهایی که تأثیر اساسی و مستقیم بر امنیت اقتصادی دارد، گمرک می‌باشد؛ زیرا اصلی‌ترین رویه‌های گمرکی یعنی صادرات و واردات، نقشی اساسی را در بنیة اقتصادی یک کشور ایفا می‌نماید. تجارت بین‌المللی در جهان بدون استفاده از خدمات و رویه‌های گمرکی معنا و مفهومی ندارد.

همان‌طور که از نتایج مشخص است، گمرک بر تمامی ابعاد امنیت اقتصادی مورد بررسی دارای تأثیر معنادار بوده است. بر این اساس می‌توان به سیاست‌هایی جهت تقویت نقش گمرک و بهبود امنیت اقتصادی کشور اشاره کرد. به‌طوری‌که در عصر وابستگی متقابل دستگاه دیپلماسی کشور باید در مذاکرات و فعالیت‌های دیپلماتیک خود توجه خاصی به ابزارهای اقتصادی داشته باشد؛ چراکه عدم توجه به مسائل یاد شده منجر به کاهش امنیت اقتصادی کشور می‌گردد. همان‌طور که از نتایج مشخص است، گمرک بر ابعاد امنیت اقتصادی مورد بررسی دارای تأثیر معنادار می‌باشد. بر این اساس می‌توان سیاست‌هایی جهت تقویت نقش گمرک و بر این اساس بهبود امنیت اقتصادی کشور مطرح کرد:

- (۱) فعال تر شدن دیپلماسی گمرکی و ایجاد پنجره واحد مجازی با کشورها منطقه می تواند منجر به تسهیل تجارت و کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی شود.
- (۲) بهره گیری مناسب از ابزارهای اقتصادی و فعال تر عمل کردن در سازمان های بین المللی تجاری مانند سازمان جهانی گمرک (WCO)، سازمان تجارت جهانی (WTO) و ... با هدف کاهش اثر تحریم های اقتصادی.
- (۳) استفاده از امکانات بین المللی و تسهیلات ایجاد شده در قالب کنوانسیون ها و قراردادهای مختلف بین المللی و منطقه ای به نحوی که دربرگیرنده منافع ملی کشور باشد، مستلزم ایجاد امکانات و سیاست های مناسب گمرکی و توجه ویژه به گمرک و جایگاه آن در نظام اقتصادی و امنیت اقتصادی کشور است و نامشخص بودن سیاست کلی و استراتژیک کشور در رابطه با مجامع و سازمان های بین المللی اثرگذار در مناسبات و ترتیبات تجاری اقتصادی اثرات نامطلوبی بر روند تصمیم گیری ها و برنامه ریزی های اقتصادی و در نتیجه سیاست های گمرکی و بازرگانی کشور دارد.
- (۴) آماده سازی گمرک (به عنوان یکی از مؤلفه های اجرایی مقررات WTO در صورت عضویت کشور در سازمان مزبور) مستلزم همکاری نزدیک مسئولین وزارت امور خارجه جهت اعزام کارشناسان گمرک جمهوری اسلامی ایران برای شرکت در سمینارها و کنفرانس های بین المللی مربوطه و استفاده از تجارب بین المللی در این زمینه می باشد.
- (۵) از آنجا که گمرک مجری برنامه های اقتصادی کشور در امور بازرگانی خارجی می باشد، لذا حضور فعال در سازمان های همکاری تجاری بین المللی و منطقه ای و برخورداری از امکانات بیشتر در این زمینه ضروری است تا بتواند نقش مؤثرتری در جهت حفظ منافع کشور در سطح بین المللی و منطقه ایفا نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- رفعتی، محمدرضا (۱۳۷۷). قاچاق کالا. بررسی‌های بازرگانی، شماره ۱۳۵، ص ۵۷-۶۱.
- رودری، سهیل؛ قاسمی، حمیدرضا (۱۳۹۶). نقش صادرات غیرنفتی در تحقق اقتصاد مقاومتی در چارچوب برنامه ششم توسعه. تهران: دبیرخانه کمیسیون‌های تخصصی مجامع و شوراهای اتاق ایران، کمیسیون توسعه صادرات.
- سلیمانی سدهی، مجتبی؛ میانداوآبچی، الناز (۱۳۹۷). لجستیک تجاری. تهران: چاپ و نشر.
- سویزی، محسن؛ محمدی، فریبرز (۱۳۹۰). نقش سرمایه اجتماعی در تأمین امنیت سرمایه‌گذاری. سیاست‌گذاری، ۲(۳)، ص ۱۱۹-۱۴۶.
- سیف، الله مراد (۱۳۸۹). مفهوم‌شناسی امنیت اقتصادی. آفاق امنیت، ۳(۹)، ص ۷-۳۵.
- صیادزاده، علی؛ فرجام‌نیا، ایمان؛ حجاریان، عقیقه؛ طاهری، بهمن (۱۳۹۲). کسری بودجه بر امنیت اقتصادی ایران. مطالعات راهبردی، ۶(۶۰)، ص ۹۱-۱۲۳.
- طباطبایی، علی؛ ثابتی، عباس (۱۳۸۹). سازمان جهانی گمرک با رویکرد بررسی موانع پیش روی گمرک جمهوری اسلامی ایران در این سازمان. مطالعات روابط بین‌الملل، ۳(۱۳)، ص ۱۲۵-۱۶۶.
- عزتی، مرتضی؛ دهقان، محمدعلی (۱۳۸۷). امنیت اقتصادی در ایران. تهران: مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- قنبرلو، عبدالله (۱۳۹۷). تحلیل تبعات اقتصادی-امنیتی تحریم‌های هسته‌ای پیشابرجام در ایران. جستارهای سیاسی معاصر، ۹(۲۷)، ص ۱۳۹-۱۶۳.
- قورچیان، نادرقلی؛ کرباسیان، مسعود (۱۳۸۶). بررسی نظام مدیریت سازمان گمرک‌های جهان در قرن بیست و یکم به‌منظور ارائه مدل مناسب در کشور. پژوهشنامه اقتصادی، ۷(۲)، ص ۴۷-۷۳.
- ماندل، رابرت (۱۳۸۸). چهره متغیر امنیت ملی، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۷). گزارش بودجه سال ۱۳۹۸. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.
- مصطفی‌نژاد، رسول (۱۳۸۸). ارزیابی امنیت اقتصادی و درآمدهای مالیاتی در اقتصاد ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور.
- معمارنژاد، عباس؛ شیری، بهزاد؛ کاخکی، حسن (۱۳۹۲). نظام گمرکی و ضرورت‌های تحول آن: مبانی، برنامه‌ها و اقدامات انجام شده. سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۱(۲)، ص ۱۲۱-۱۴۲.

موسوی زنور، موسی (۱۳۹۳). رابطه امنیت ملی و تجارت بین الملل مطالعه موردی، امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تجارت بین الملل. *مطالعات راهبردی و سیاست گذاری عمومی*، ۵(۱۴)، ص ۱۰۹-۱۴۲.

نورمحمدی، خسرو (۱۳۸۳). بررسی قاچاق کالا و راهکارهای هدایت فعالیت های قاچاق به مسیرهای قانونی و رسمی. تهران. معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران.

وایلد، دیوید؛ هیویت، تام؛ جانسون، هیزل (۱۳۷۷). *صنعتی شدن و توسعه*. ترجمه طاهره قادری. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

Afanasieva, V., Ivanov, L. & Yanushkevych, D. (۲۰۱۷). Modern Approaches to Risk Management and Their Use in Customs. *Trajectoriâ Nauki= Path of Science*, ۳(۴).

Poirson, M.H. (۱۹۹۸). **Economic security, private investment, and growth in developing countries**. International Monetary Fund.

Swierczyńska, J. (۲۰۱۶). The reduction of barriers in customs as one of the measures taken by the customs service in the proces of ensuring security and safety of trade. *Studia Ekonomiczne*, ۲۶۶, P.۲۱۲-۲۲۲.

UNCTAD. (۲۰۰۶). **ICT Solvetions to Facilitate Trade at Border Crossings and in Ports**. United Nations Conference Trade and Development, Expert Meeting on ICT Solutions to Facilitate Trade at Border Crossings and in Ports, Geneva, ۱۶-۱۸ October.

Wysokińska, Z. (۲۰۱۳). Transition To A Green Economy In The Context Of Selected European And Global Requirements For Sustainable Development. *Comparative Economic Research*, ۱۶(۴), P.۲۰۳-۲۲۶.